

PIERDEREA CETĂȚENIEI ROMÂNE DE CĂTRE LOCUIITORII BASARABIEI ȘI BUCOVINEI DE NORD

George-Damian Mocanu¹¹¹

REZUMAT

Procesul pierderii cetățeniei române de către locuitorii provinciilor istorice Basarabia și Bucovina de Nord în contextul anexării lor de către Uniunea Sovietică este unul destul de puțin cunoscut. Rezistența autorităților române față de intenția sovieticilor de a deporta în Uniunea Sovietică pe toți cei originari din aceste provincii s-a manifestat printr-o confruntare juridică desfășurată între anii 1944-1945 care a avut ca rezultat salvarea majorității refugiaților de la deportare. În acest articol propunem o analiză a cauzelor contestării cetățeniei române pentru persoanele din Basarabia și Bucovina de Nord și a evoluției confruntării juridice dintre România și Uniunea Sovietică.

Cuvinte-cheie: Basarabia, Bucovina de Nord, România, Uniunea Sovietică, pierderea cetățeniei.

1. INTRODUCERE

Problema pierderii cetățeniei române de către locuitorii Basarabiei este prezentată în spațiul public ca un fel de abandonare

¹¹¹ Cercetător științific, Centrul European de Studii în Probleme Etnice, Email: george.damian@gmail.com.

de către statul român a propriilor cetățeni în anul 1940. Această formulare implică o incapacitate și o lipsă de voință a statului român de a-și proteja proprii cetățeni. O cercetare detaliată a procesului istoric în urma căruia a fost pierdută cetățenia română de către locuitorii Basarabiei ne arată că problema se încadrează în refuzul Uniunii Sovietice de a recunoaște unirea Basarabiei cu România, lipsa unei reglementări recunoscute internațional a transferului de suveranitate, urmate după Al Doilea Proces Mondial de o confruntare diplomatică în care guvernul României a încercat să facă tot posibilul pentru a oferi cetățenilor români din Basarabia posibilitatea opțiunii în privința cetățeniei.

Dezbaterile din cadrul Conferinței de Pace de la Paris din 1919 au acordat o importanță deosebită chestiunilor legate de transferul de suveranitate al teritoriilor din estul Europei, printre acestea și celor referitoare la transferul cetățeniei. Principiul de bază a fost cel al opțiunii, cetățenii din teritoriile care au fost supuse unui transfer de suveranitate urmau să aibă la dispoziție o perioadă suficient de lungă (12 luni) timp în care puteau alege fie cetățenia vechiului stat de care au aparținut, fie cetățenia noului stat de care urmau să aparțină după semnarea tratatelor de pace. Discuțiile referitoare la transferul de cetățenie au stabilit că soția și copiii mai mici de 18 ani urmau alegerea soțului, iar renunțarea la cetățenia veche nu trebuia să ducă la pierderea proprietăților imobiliare din vechiul stat, bunurile mobile putând fi transferate fără a fi supuse taxelor¹¹².

¹¹² George Damian Mocanu, *Cum s-au trasat granițele României la Paris în 1919. Procesele verbale ale Comisiei pentru studierea chestiunilor teritoriale referitoare la România*, Mușătești, Editura Tana, 2024, pp. 178-180.

La încheierea Primului Război Mondial, România s-a unit cu teritoriile care aparținuseră Imperiului Austro-Ungar (Transilvania, Banatul și Bucovina) și Imperiului Rus (Basarabia). Prevederile referitoare la transferul de cetățenie au fost incluse în tratatele de pace semnate cu statele moștenitoare ale monarhiei austro-ungare: Austria (Tratatul de la Saint-Germain din 10 septembrie 1919) și Ungaria (Tratatul de la Trianon din 4 iunie 1920), astfel că cetățenia persoanelor din fostele provincii austro-ungare a fost reglementată în mod clar. Situația locuitorilor din Basarabia a rămas una neclară deoarece nu a fost semnat un tratat cu Uniunea Sovietică.

2. NEGOCIERILE ROMÂNNO-SOVIETICE 1920-1924

Recunoașterea unirii Basarabiei cu România a reprezentat una dintre cele mai dificile probleme ale diplomației românești în perioada interbelică. Un eventual tratat în acest sens a fost discutat la Conferința de Pace de la Paris la începutul anului 1920 cu susținerea Franței și a Marii Britanii. Reprezentanții Statelor Unite s-au opus semnării acestui tratat pe tot parcursul anului 1920, fiind până la urmă semnat de Franța, Marea Britanie, Italia și Japonia la 28 octombrie 1920. Guvernele de la Kiev și Moscova au anunțat că nu recunosc acest tratat¹¹³.

Primul articol al Tratatului Basarabiei stipula că

¹¹³ Mihai Țurcanu, „Atitudinea SUA față de problema Basarabiei la ultima etapă a Primului Război Mondial și în timpul Conferinței de Pace de la Paris (1917-1920)”, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Nr. 3-4/2019, pp. 75-85.

„Înaltele Părți Contractante declară că recunosc suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei, cuprins între frontiera actuală a României, Marea Neagră, cursul Nistrului de la gura sa pînă la punctul unde este tăiat de vechiul hotar dintre Bucovina și Basarabia, și acest vechi hotar”¹¹⁴.

Restul celor 9 articole stabileau modalitățile de stabilire a frontierei pe teren, respectarea drepturilor minorităților, modalitățile de dobîndire și renunțare la cetățenia română, trecerea gurii Chiliei sub jurisdicția Comisiei Europene a Dunării și asumarea de către România a părții proporționale ce revine Basarabiei din datoria publică a Rusiei, precum și din celelalte angajamente financiare ale statului rus. România a încercat să obțină recunoașterea și legitimarea internațională a unirii Basarabiei pe două direcții: ratificarea Tratatului Basarabiei de toate părțile semnatare și negocieri directe cu Rusia sovietică.

În februarie 1920 la Copenhaga partea română a solicitat Uniunii Sovietice recunoașterea unirii cu Basarabia drept condiție a reluării relațiilor diplomatice, cerere care a fost respinsă. Conducerea diplomației române în anii 1920-1922 i-a revenit lui Take Ionescu, iar acesta a considerat că recunoașterea internațională a unirii Basarabiei cu România va fi suficient garantată de Tratatul Basarabiei din 1920, fără să fie nevoie de tratative sau o înțelegere cu Rusia sovietică, mai ales că Take Ionescu nu credea că

¹¹⁴ ***, *Treaty between the Principal Allied Powers and Roumania Respecting Bessarabia [Tratatul dintre principalele puteri aliate și România privind Basarabia]*, semnat la Paris, la 28 octombrie 1920, Colecția de tratate, Nr. 15, Londra: Biroul de Papetărie al Majestății Sale, 1922.

gubernarea bolșevică va rezista în timp¹¹⁵. O nouă întâlnire diplomatică între români și sovietici a avut loc în septembrie 1921 la Varșovia: partea română a propus ca subiecte ale unei conferințe diplomatice româno-ruse chestiunea tezaurului confiscat la Moscova și reglementarea aspectelor practice ale unirii Basarabiei, partea rusă a cerut discutarea unirii Basarabiei. România a refuzat să scoată din discuție problema tezaurului și să accepte discutarea unirii Basarabiei care ar fi anulat Tratatul din 1920, replica reprezentantului sovietic fiind ”dacă vreți Basarabia va trebui să plătiți”¹¹⁶. Propunerea finală a sovieticilor la conferința de la Varșovia din 1921 a fost ca în schimbul recunoașterii unirii Basarabiei, România să renunțe la tezaurul rămas la Moscova și să încheie un tratat de neagresiune cu Rusia sovietică.

Următoarea ocazie de discutare a chestiunii Basarabiei a fost la Conferința de la Genova (10 aprilie-19 mai 1922). Aceasta a fost precedată de ratificarea Tratatului Basarabiei de către Marea Britanie, care spera că prin acest gest să întărească poziția României în discuțiile cu Rusia sovietică¹¹⁷. Conferința de la Genova a fost practic anulată de semnarea Tratatului de la Rapallo (16 aprilie 1922) dintre Germania și Rusia sovietică, tratat care a consfințit recunoașterea internațională a Rusiei sovietice și prin care cele două țări renunțau la orice fel de pretenții reciproce, stabilind printr-o

¹¹⁵ Dov B. Lungu, “Soviet-Romanian Relations and the Bessarabian Question in the Early 1920s” [„Relațiile sovieto-române și problema basarabeiană la începutul anilor 1920”], în *Southeastern Europe*, 6, 1 (1979), pp. 29-45.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 39.

¹¹⁷ Mihai Pițigoii, „O oportunitate ratată. Marea Britanie și ratificarea Tratatului de la Paris privind Basarabia”, în *Analele Științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași. Istorie*, 64/2018, p. 401-413.

anexă secretă începerea cooperării militare ce avea să dureze toată perioada interbelică.

În decembrie 1922 o întâlnire la Lausanne între comisarul sovietic pentru politică externă Cicerin și diplomatul român Constantin Diamandy a stabilit reluarea discuțiilor privind Basarabia de-a lungul liniilor stabilite cu un an înainte la Varșovia. Conferința româno-sovietică avea să aștepte până în martie 1924, iar poziția Moscovei avea să devină din ce în ce mai puțin înclinată spre discuții.

Conferința româno-sovietică de la Viena dintre 27 martie – 2 aprilie 1924 a marcat încheierea tatonărilor de-a lungul liniilor de negociere de până în acel moment (returnarea tezaurului românesc de la Moscova, încheierea unui pact de neagresiune româno-sovietic, discutarea unirii Basarabiei cu România) și a consemnat eșecul tuturor discuțiilor demarate după încheierea Conferinței de Pace de la Paris. Mandatul negocierilor cu România stabilit de Biroul Politic al PC(b)R enunța la primul punct că ”Basarabia nu poate fi cedată în nici un caz României”, modalitatea de negociere trebuia să demonstreze dorința de soluționare pașnică a diferendului, solicitarea de organizare a unui referendum în Basarabia trebuia să devină chestiunea centrală a discuțiilor, conferința trebuia transformată într-un prilej de propagandă pentru punctul de vedere sovietic asupra chestiunii basarabene¹¹⁸.

Deși argumentul referendumului mai fusese folosit în legătură cu Basarabia, totuși de această dată misiunea diplomaților sovietici era să-l repete până dincolo de saturație – știind că va fi respins. De cealaltă parte românii doreau separarea chestiunii

¹¹⁸ Gheorghe Cojocaru, *Cominternul și originile moldovenismului. Studii și documente*, Chișinău, Editura Civitas, 2009, doc. 7.

tezaurului de problema recunoașterii unirii Basarabiei, fiind gata să semneze un tratat de neagresiune cu Rusia sovietică – însă aceste chestiuni solicitate intens de sovietici la discuțiile anterioare nu mai avea acum nici o importanță pentru Moscova. Conferința de la Viena era de la bun început destinată eșecului, iar pentru sovietici avea un singur scop: propaganda pe plan internațional a problemei basarabene în contextul unui referendum asupra unirii contestat de autoritățile de la București¹¹⁹. Din acest moment pentru sovietici chestiunea Basarabiei a devenit secundară din punct de vedere diplomatic: conform lui Maksim Litvinov Rusia își permitea să aștepte o ocazie favorabilă pentru rezolvarea diferendului, sectorul de graniță în dispută fiind mult prea restrâns în comparație cu lungimea frontierelor sovietice, iar lipsa unui acord comercial cu România nu era de natură să aducă prejudicii economiei sovietice¹²⁰.

3. CETĂȚENIA ROMÂNĂ ȘI ANEXAREA BASARABIEI DIN 1940

Înainte începerii negocierilor de la Viena referitoare la recunoașterea unirii Basarabiei, la București a fost adoptată Legea nr. 724/1924 privind dobândirea cetățeniei române din 24.02.1924¹²¹. Prin art. 56, această lege acorda cetățenia română de drept tuturor locuitorilor Basarabiei care aveau domiciliul pe

¹¹⁹ Marcel Mitrașcă, *Moldova: A Romanian Province Under Russian Rule [Moldova: o provincie românească sub stăpânire rusă]*, New York, Editura Algora, 2002, p. 119-120.

¹²⁰ Dumitru Preda, *Relații româno-sovietice. Documente 1917-1934 [Romanian-Soviet relations. Documents 1917-1934]*, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 283.

¹²¹ Monitorul Oficial nr. 41/1924.

teritoriul provinciei la 27 martie 1918, precum și celor care, deși nu locuiau acolo la acea dată, erau născuți în Basarabia. În același timp, prin art. 47, legea prevedea posibilitatea renunțării la beneficiul ei, adică dreptul de opțiune pentru o altă cetățenie. Acordarea cetățeniei prin efectul legii nu elimina nevoia de înscriere în evidențe, de întocmire a listelor și de eliberare a certificatelor de naționalitate. În practică, tocmai în această etapă au apărut dificultăți: un număr important de persoane a rămas în afara listelor definitive, fie din neglijență administrativă, fie din cauza împrejurărilor locale.

Al doilea moment important a fost Legea nr. 86/1939, adoptată tocmai pentru a corecta lacunele lăsate de aplicarea regimului anterior. După definitivarea listelor de cetățenie, rămăseseră încă numeroase persoane în afara evidenței oficiale. Noua lege a prelungit termenul de înscriere până la 1 februarie 1940, în aceleași condiții, oferind astfel o nouă posibilitate de reglementare pentru cei care nu reușiseră să își perfecteze situația juridică. În raport cu Basarabia, legea din 1939 nu a reprezentat un nou temei de cetățenie, ci mai degrabă o extindere și completare a regimului început în 1924.

Ruptura majoră s-a produs în iunie 1940, odată cu cedarea Basarabiei către Uniunea Sovietică. Din acest moment, problema cetățeniei nu a mai fost doar una de atribuire prin lege română, ci și una de afirmare practică a apartenenței politice și juridice în condițiile schimbării de suveranitate. Din perspectiva principiilor dreptului internațional, anexarea unui teritoriu nu putea produce automat absorbția totală și necondiționată a întregii populații în cetățenia statului anexant, fără a ține seama de legătura efectivă a persoanei cu teritoriul și fără a admite posibilitatea opțiunii. Anexarea Basarabiei s-a produs în urma unui ultimatum sovietic din 28 iunie 1940, anexare care nu a fost recunoscută oficial de

România, negocierile purtate referindu-se exclusiv la retragerea administrației și a armatei, fără să fie discutat transferul de cetățenie și posibilitatea opțiunii. Retragerea din Basarabia a produs un val de refugiați al cărui cifre exacte sunt imposibil de apreciat, cert este că autoritățile sovietice au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a împiedica refugierea cetățenilor români care nu doreau să rămână sub regimul sovietic.

În cazul Basarabiei, un număr mare de locuitori și-au manifestat atașamentul față de România prin evacuarea sau repatrierea în 1940, adică prin părăsirea provinciei și stabilirea pe teritoriul statului român. Această deplasare nu poate fi privită doar ca un gest de refugiu, ci și ca o expresie concretă a voinței de a rămâne sub autoritatea României.

Un element important în această evoluție îl reprezintă și problema pașapoartelor sovietice distribuite locuitorilor Basarabiei în toamna anului 1940. Primirea unor asemenea documente nu poate fi interpretată automat ca o opțiune validă și liber exprimată pentru cetățenia sovietică. În condițiile ocupației și ale reorganizării administrative rapide, distribuția pașapoartelor a avut un caracter general și nu a presupus în mod necesar un consimțământ individual autentic. Mai mult, faptul că autoritățile sovietice au continuat să aprobe repatrieri în România și după această etapă sugerează că problema apartenenței definitive nu era, în practică, pe deplin închisă. Existența acestor repatrieri demonstrează că ieșirea din teritoriul ocupat și revenirea în România rămâneau, în fapt, căi prin care o parte a populației continua să se raporteze la cetățenia română.

4. ARTICOLUL 5 AL CONVENȚIEI DE ARMISTIȚIU

Confruntarea dintre România și Uniunea Sovietică în legătură cu cetățenia românilor din Basarabia s-a purtat în jurul articolului 5 al Convenției de Armistițiu din 12 septembrie 1944. Acesta obliga România să predea imediat Înalțului Comandament Aliat prizonierii de război sovietici și aliați, precum și pe toți cetățenii sovietici și aliați internați sau aduși cu sila în România. În același timp, articolul prevedea obligația statului român de a asigura întreținerea, asistența medicală și transportul nu numai pentru aceste categorii, ci și pentru persoanele strămutate și refugiați, până la repatrierea lor. Tocmai această formulare a generat un conflict de interpretare. În optica sovietică, articolul 5 constituia un temei suficient pentru identificarea și repatrierea în Uniunea Sovietică unei categorii foarte largi de persoane considerate cetățeni sovietici. În optica română, textul nu putea fi extins automat asupra tuturor basarabenilor refugiați în România, iar includerea „refugiaților” în economia articolului nu echivala cu legitimarea unei repatrieri forțate și nediferențiate. Aplicarea armistițiului era supravegheată de Comisia Aliată de Control, aflată în fapt sub control sovietic, ceea ce făcea ca dezbateră juridică să se desfășoare într-un raport politic profund inegal¹²².

¹²² George Damian Mocanu, „Presiunile Moscovei pentru deportarea românilor basarabeni în Uniunea Sovietică la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial”, în Iulian Boldea, Cornel Sigmirean și Dumitru-Mircea Buda (coord.), *Literary discourse today. Dialogue and multiculturalism*, Section: History, Political Sciences, International Relations, Târgu-Mureș, 2022, pp. 139-144.

Primul transport de persoane supuse repatrierii, organizat din București la 23 octombrie 1944, a arătat că disponibilitatea refugiaților de a se întoarce în Uniunea Sovietică era redusă. O parte dintre cei înscriși pe liste nu s-au prezentat la îmbarcare. Pentru partea sovietică, acest fapt era interpretat drept rezultat al obstrucției exercitate de autoritățile române; pentru partea română, dimpotrivă, el demonstra că acești oameni nu se considerau cetățeni sovietici și că voința lor trebuia luată în considerare. Astfel, încă din toamna anului 1944, disputa s-a structurat în jurul a două concepții incompatibile asupra cetățeniei. Sovieticii porneau de la premisa că cetățenia era determinată de stăpânirea teritorială și de legislația internă a URSS; românii susțineau că schimbarea de suveranitate nu putea anula dreptul persoanei de a opta pentru o anumită apartenență statală.

În paralel, presiunile administrative exercitate de autoritățile sovietice s-au manifestat încă din septembrie 1944. Prefecturile semnalau Ministerului de Interne intervențiile reprezentanților Armatei Roșii în vederea repatrierii refugiaților basarabeni care nu doreau să plece. Răspunsul Ministerului de Interne, formulat prin circulara generalului Aldea din 4 octombrie 1944, afirma că refugiații din Basarabia nu puteau fi obligați să se întoarcă în Uniunea Sovietică. Ministerul Afacerilor Externe a susținut această poziție, afirmând că basarabeni refugiați în România nu puteau fi asimilați automat categoriei cetățenilor sovietici. Cu toate acestea, la 6 octombrie 1944, colonelul Borisov, în numele Comisiei Aliate de Control, solicita întocmirea unei evidențe nominale a cetățenilor sovietici aflați în România, fără a oferi o definiție precisă a acestei categorii. Lipsa unei delimitări juridice clare nu era întâmplătoare, ci permitea o interpretare extensivă, favorabilă pretențiilor sovietice. Escaladarea presiunii

sovietice devine evidentă la începutul lunii noiembrie 1944. La 2 noiembrie, generalul Vinogradov comunica guvernului român că aplicarea articolului 5 era „cu totul nesatisfăcătoare”, reproșând autorităților române că nu prezentaseră date complete asupra cetățenilor sovietici și aliați și că împiedicau repatrierea acestora. În acest moment, divergența juridică era deja transformată într-o acuzație politică: România era suspectată nu doar că interpretează diferit armistițiul, ci că îl sabotează.

Colonelul magistrat Nicolae Hagi-Stoica alcătua la 8 noiembrie 1944 un raport în care formula pentru prima dată în mod sistematic întrebările esențiale ale litigiului. El ridică problema definirii precise a noțiunii de cetățean sovietic și semnală caracterul neclar al situației juridice a mai multor categorii de persoane: basarabeni și bucovineni refugiați în România, funcționari români de origine basarabească, preoți refugiați, persoane care nu se aflaseră niciodată sub stăpânire sovietică, dar proveneau din teritoriile revendicate de URSS, precum și cetățeni sovietici originari din interiorul Rusiei care se căsătoriseră cu români sau românce și doreau să rămână în țară. În noiembrie 1944, presiunile au căpătat o dimensiune tot mai brutală. Ofițerii sovietici solicitau de la școli liste cu elevii de origine basarabească și de la instituțiile publice liste cu funcționarii proveniți din Basarabia. S-au semnalat răpiri ale unor cetățeni români originari din Basarabia, ridicați fără forme legale și transportați în Uniunea Sovietică.

O etapă importantă în clarificarea poziției sovietice a fost atinsă la 28 noiembrie 1944, când colonelul Borisov a precizat că trebuie repatriați toți cetățenii sovietici, fie basarabeni, fie bucovineni, fie originari din alte regiuni ale URSS, invocând un decret sovietic din martie 1941. Potrivit acestei interpretări, aveau cetățenia sovietică toți basarabeni care ei înșiși sau părinții lor

fuseseră cetățeni ai Imperiului Rus înainte de 7 noiembrie 1917 și care locuiseră între 1940 și 1941 pe teritoriul controlat de URSS. Problema era însă că partea sovietică aplica aceste criterii într-o manieră extensivă, mergând până la includerea unor persoane care nu aveau origine basarabeană, dar se aflaseră întâmplător în Basarabia la momentul ocupării din 1940.

Răspunsul guvernului României s-a construit în jurul a două principii majore. Primul era că refugierea în România constituia o manifestare a voinței persoanei de a rămâne sub autoritatea statului român. Al doilea era dreptul de opțiune asupra cetățeniei în caz de schimbare a suveranității teritoriale, principiu consacrat în dreptul internațional. În această logică, basarabenii care părăsiseră teritoriul ocupat de URSS nu puteau fi considerați automat cetățeni sovietici. Tocmai pe această bază, la 8 decembrie 1944, premierul Nicolae Rădescu i-a cerut lui Savel Rădulescu să obțină suspendarea repatrierilor până la definirea clară a noțiunii de cetățean sovietic.

Întâlnirea din 15 decembrie 1944 dintre Savel Rădulescu și generalul Vinogradov a relevat cu o claritate deosebită dimensiunea reală a obiectivului sovietic. Cu acel prilej, Vinogradov a arătat că URSS urmărea să „obțină” 140.000 de basarabeni refugiați în România. Și mai semnificativ este faptul că, la invocarea de către partea română a dreptului de opțiune, Vinogradov a replicat că acești oameni sunt cetățeni sovietici și că statul sovietic are nevoie de ei. Un moment esențial pentru articularea apărării juridice românești l-a constituit obținerea, la 30 decembrie 1944, a textului decretului sovietic din 8 martie 1941. Pe baza acestuia, juristul român Alexandru Danielopol a formulat o interpretare restrictivă, potrivit căreia dobândirea cetățeniei sovietice presupunea cumulativ trei condiții: persoana să fi fost cetățean al Imperiului Rus la 7 noiembrie 1917, să fi locuit în Basarabia la 28 iunie 1940 și să nu fi părăsit

teritoriul în intervalul acordat de ultimatumul sovietic. Din această interpretare rezulta că nu puteau fi considerați cetățeni sovietici toți cei rămași întâmplător în Basarabia, nici cei care ceruseră repatrierea în România, nici cei care nu avuseseră domiciliul permanent acolo între 1917 și 1940. Generalul Vinogradov a refuzat însă să accepte punctul de vedere românesc și a transmis chestiunea spre rezolvare autorităților de la Moscova.

Răspunsul primit de la Moscova la 3 martie 1945 a infirmat speranțele unei soluții negociate pe baze juridice echilibrate. Colonelul Borisov a comunicat că toți basarabienii care dobândiseră cetățenia sovietică în baza decretului din 8 martie 1941 trebuiau repatriați indiferent de opțiunea lor. În plus, interpretarea sovietică era împinsă până la a considera cetățean sovietic inclusiv un cetățean român născut în județul Romanați, surprins în Basarabia la 28 iunie 1940, doar pentru că se aflase pe teritoriul ocupat de URSS. În paralel, autoritățile sovietice au cerut realizarea, în termen de zece zile, a unui recensământ complet al tuturor cetățenilor sovietici din România, potrivit propriei lor definiții.

5. RECUNOAȘTEREA PARȚIALĂ A DREPTULUI LA OPȚIUNE

La 22 mai 1945 se desfășura la Legația Sovietică din București o întâlnire româno-sovietică menită să reglementeze problema basarabenilor și a bucovinenilor¹²³. Din partea URSS a participat ministrul Pavlov, trimis extraordinar al URSS în România; din partea română au participat Mihail Ghelmegeanu,

¹²³ Marin Radu Mocanu, *România și armistițiul cu Națiunile Unite. Documente*, Arhivele Statului din România, 1995, pp. 252-262.

președintele Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului, ministrul Ciuntu și juristul Alexandru Danielopol; interpret a fost magistratul Gane. Această întâlnire a fost una extrem de importantă deoarece consemnează acceptarea de către partea sovietică a unui parțial drept la opțiune pentru basarabeni refugiați în România, de aceea vom prezenta pe larg acest document.

Procesul-verbal păstrat arată că întâlnirea avea trei obiective principale. Primul era stabilirea modului concret de identificare și înregistrare a persoanelor considerate ori prezumate a fi cetățeni sovietici. Al doilea era delimitarea categoriilor de basarabeni și bucovineni care urmau să fie înregistrați pe liste. Al treilea era găsirea unei formule administrative prin care guvernul român să execute cererile sovietice fără a produce, cel puțin la nivel declarativ, o deportare imediată și în masă. Pavlov îi spune limpede lui Ghelmegeanu că noul comunicat sovietic „vine să completeze” instrucțiunile anterioare și să fixeze „definitiv” punctul de vedere sovietic asupra identificării și înregistrării cetățenilor sovietici. După înregistrare, persoanele urmau să fie întreabate dacă doresc sau nu să se întoarcă în URSS, iar dacă invocau „motive valabile”, reprezentanții Comisiei Aliate de Control nu le-ar fi obligat să se reîntoarcă. Tot aici Pavlov introduce și singura excepție concretă formulată clar: femeile măritate cu români, cu copii și gospodărie constituită în România, pe care sovieticii declară că le vor lăsa în România pentru a nu destrăma familii.

Pavlov a solicitat guvernului român să refacă complet instrucțiunile administrative privind evidența persoanelor vizate, nu doar să adauge un supliment la circularele anterioare. El insistă ca să existe „un singur comunicat complet și definitiv”. Moscova dorea eliminarea oricăror formule românești anterioare care ar fi putut lăsa loc unor interpretări mai favorabile basarabenilor. În al doilea rând,

Pavlov cerea ca persoanele venite în România între 28 iunie 1940 și 22 iunie 1941 să fie trecute pe o listă specială, sub prezumția de cetățenie sovietică, iar cei veniți după 22 iunie 1941 să fie trecuți pe listele cetățenilor sovietici propriu-ziși, dacă îndeplineau condițiile decretului sovietic. În al treilea rând, el voia ca înregistrarea să fie făcută fără publicitate, pe cale administrativă internă, fără presă și fără radio, și cerea chiar menținerea sancțiunii pentru neprezentare, ca „amenințare pentru public” și pentru „prestigiul Guvernului sovietic”.

Această solicitare a menținerii secretului este una dintre cheile documentului. Sovieticii voiau liste complete, întocmite rapid, fără opoziție publică și fără agitație politică. Un al doilea motiv era evitarea mobilizării celor vizați. Ghelmegeanu și Ciuntu observă imediat că, dacă documentul nu este public, persoanele particulare nu vor ști termenii și condițiile înregistrării, iar dacă vor afla pe căi neoficiale, se va produce panică. Un alt motiv era păstrarea controlului interpretării. Dacă textul rămânea intern, formula ambiguă a „simplei evidențe” putea fi folosită flexibil: în fața românilor era prezentată ca inventariere, iar în practică putea deveni premisă pentru ridicarea ulterioară a persoanelor. Ghelmegeanu spune exact acest lucru: chiar dacă nu sunt concediați, simplul fapt că sunt trecuți pe liste înseamnă că „Guvernul sovietic având listele lor, îi poate ridica când vrea”. Pavlov nu răspunde cu o garanție juridică solidă, ci doar repetă că vor fi examinate cazurile individuale.

În fond, Pavlov propunea o formulă dublă: renunțare aparentă la repatrierea masivă imediată, dar menținerea unui mecanism complet de control asupra persoanelor. El declară expres că, spre deosebire de pretențiile sovietice din martie 1945, identificarea nu mai este legată de concedierea funcționarilor și

muncitorilor și nici de repatrierea masivă. Ghelmegeanu îi mulțumește pentru această concesie, care însă era doar una aparentă, Moscova renunța la brutalitatea imediată și trecea la o tehnică graduală: inventariere, listare, interogare individuală, filtrare după motive admise de sovietici, apoi eventuală repatriere.

În cadrul acestei întâlniri fiecare situație a primit o anumită interpretare sovietică. Prima categorie era a persoanelor care nu se aflau în Basarabia și Bucovina la 28 iunie 1940 și nici nu aveau domiciliul permanent acolo. Pentru aceștia, Pavlov acceptă că nu trebuie înscrși pe liste. A doua categorie era cea a persoanelor venite în România între 28 iunie 1940 și 22 iunie 1941. Pentru aceștia, sovieticii susțineau o „prezumție” de cetățenie sovietică, însă fără a fixa imediat cetățenia lor în mod definitiv. A treia categorie era a persoanelor venite în România după 22 iunie 1941; pentru aceștia, Pavlov afirmă că, dacă fuseseră foști supuși ai Imperiului Rus în 1917 și intrau în prevederile decretului, erau „indiscutabil” cetățeni sovietici. A patra problemă distinctă era cea a persoanelor care nu erau în Basarabia la 28 iunie 1940, dar se înscriseră până la 1 mai 1941 la consulatele sovietice; Pavlov le considera supuse obligației de a fi trecute pe liste. A cincea problemă era cea a bucovinenilor evacuați între 28 iunie 1940 și 22 iunie 1941, asupra cărora Ciuntu și Ghelmegeanu insistă că decretul din 8 martie 1941 îi excepta, în timp ce Pavlov vrea măcar o evidență separată a lor.

În fața fiecărei poziții a lui Pavlov, reprezentanții români aduc contraargumente precise. Ghelmegeanu insistă că simpla înscriere pe listă este periculoasă, fiindcă oferă sovieticilor instrumentul concret de a-i ridica ulterior pe cei aflați „în litigiu”. Danielopol atacă lipsa criteriilor pentru admiterea „motivelor valabile”: fără criterii fixe, aprecierea sovietică devine arbitrară. El

cere ca la interogatoriile purtate de reprezentanții Comisiei Aliate de Control să participe și un reprezentant român, eventual prin comisii mixte; altfel, întreaga operațiune rămânea în mâna exclusivă a sovieticilor. Pavlov respinge deocamdată această cerere, spunând că problema comisiilor mixte se va discuta „mai târziu”.

Ministrul Ciuntu a arătat că oamenii se vor speria inevitabil, mai ales dacă vor afla pe căi indirecte despre aceste liste. În cazul bucovinenilor, arată că ei nu intră în prevederile decretului sovietic și că înscrierea lor va provoca „o panică neînchipuită”, fiind percepută ca măsură preliminară de repatriere. Ghelmegeanu îl susține și cere fie eliminarea pasajului privitor la bucovineni, fie trecerea lui într-un „ordin complementar”, însoțit de formula „simplă evidență administrativă”. Pavlov acceptă doar parțial, propunând în final o a treia listă specială pentru bucovinenii veniți între 28 iunie 1940 și 22 iunie 1941. Problema bucovinenilor era reprezentată de faptul că cetățenia lor era garantată prin tratatul cu Austria din 1919 și că nu făcuseră niciodată parte din Imperiul Rus. După această întâlnire procesul de repatriere în Uniunea Sovietică a refugiaților din Basarabia și Bucovina de Nord s-a bazat pe acordul scris al persoanelor vizate de a părăsi România.

6. CONCLUZII

În condițiile celui de-Al Doilea Război Mondial sursele de arhivă sunt imprecise când vine vorba de numărul exact al persoanelor afectate de evoluțiile descrise mai sus. La recensământul din 1941 erau înregistrați în România 68.953 refugiați din Basarabia, un număr semnificativ având în vedere haosul administrativ și termenul extrem de scurt în care s-a produs anexarea de către Uniunea Sovietică. La 15 august 1944 erau

înregistrați pe teritoriul României 690.473 de refugiați originari din Basarabia și Bucovina de Nord, dintre aceștia 456.331 proveneau din Basarabia. Numărul lor este posibil să fi fost mai mare având în vedere faptul că mișcările de populație au continuat mai multă vreme și după data de 15 august 1944¹²⁴. Alexandru Danielopol își amintea că dintre aceștia s-au întors în Uniunea Sovietică aproximativ 50.000 de persoane¹²⁵; tabelele păstrate la Arhivele Naționale în mai multe dosare și care erau revizuite periodic menționează o cifră de 58.000 persoane.

Pierderea cetățeniei române de către românii din Basarabia a fost un proces complex, a cărui principală cauză a fost reprezentată de faptul că Uniunea Sovietică nu a recunoscut unirea Basarabiei cu România din 1918. Reglementarea cetățeniei persoanelor din Basarabia nu a fost garantată prin tratate internaționale, așa cum a fost cazul celorlalte provincii (Transilvania, Banatul și Bucovina). Chiar și așa, sovieticii au contestat practic dobândirea cetățeniei române de către bucovineni prin tratatul de la Saint-Germain – fără să facă însă acest lucru în mod expres. Confruntarea dintre autoritățile române și cele sovietice dintre anii 1944 – 1945 cu privire la repatrierea basarabenilor și bucovinenilor a fost una inegală, a fost o confruntare dintre forța dreptului și dreptul forței. Chiar și așa, insistența autorităților române pentru dreptul la opțiune

¹²⁴ Mihaela Teodor, „Problema cetățeniei basarabenilor refugiați din România, aspect al luptei pentru păstrarea identității naționale”, în *La frontierele civilizațiilor. Basarabia în context geopolitic, economic, cultural și religios*, Galați University Press, 2011, p. 264

¹²⁵ Liviu Vălenaș, *În culisele negocierilor cu Uniunea Sovietică, 1934-1947. Convorbiri cu Alexandru Danielopol*, București, Editura Vremea, 2001.

în chestiunea cetățeniei a făcut ca mai puțin de 10% dintre refugiații din Basarabia și Bucovina să fie trimiși în Uniunea Sovietică.

BIBLIOGRAFIE

***, *Treaty between the Principal Allied Powers and Roumania Respecting Bessarabia [Tratatul dintre principalele puteri aliate și România privind Basarabia]*, semnat la Paris, la 28 octombrie 1920, Colecția de tratate, Nr. 15, Londra: Biroul de Papetărie al Majestății Sale, 1922.

Cojocaru Gheorghe, *Cominternul și originile moldovenismului. Studii și documente*, Chișinău, Editura Civitas, 2009.

Lungu B. Dov, “Soviet-Romanian Relations and the Bessarabian Question in the Early 1920s” [„Relațiile sovieto-române și problema basarabeană la începutul anilor 1920”], în *Southeastern Europe*, 6, 1 (1979), pp. 29-45.

Mitrașcă Marcel, *Moldova: A Romanian Province Under Russian Rule [Moldova: o provincie românească sub stăpânire rusă]*, New York, Editura Algora, 2002.

Mocanu George Damian, „Presiunile Moscovei pentru deportarea românilor basarabeni în Uniunea Sovietică la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial”, în Iulian Boldea, Cornel Sigmirean și Dumitru-Mircea Buda (coord.), *Literary discourse today. Dialogue and multiculturalism*, Section: History, Political Sciences, International Relations, Târgu-Mureș, 2022, pp. 139-144.

Mocanu George Damian, *Cum s-au trasat granițele României la Paris în 1919. Procesele verbale ale Comisiei pentru studierea chestiunilor teritoriale referitoare la România*, Mușătești, Editura Tana, 2024.

Mocanu Marin Radu, *România și armistițiul cu Națiunile Unite. Documente*, Arhivele Statului din România, 1995, pp. 252-262.

Monitorul Oficial nr. 41/1924.

Pițigoi Mihai, „O oportunitate ratată. Marea Britanie și ratificarea Tratatului de la Paris privind Basarabia”, în *Analele Științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași. Istorie*, 64/2018.

Preda Dumitru, *Relații româno-sovietice. Documente 1917-1934*, București, Editura Enciclopedică, 1999.

Teodor Mihaela, „Problema cetățeniei basarabenilor refugiați din România, aspect al luptei pentru păstrarea identității naționale”, în ***, *La frontierele civilizațiilor. Basarabia în context geopolitic, economic, cultural și religios*, Galați University Press, 2011, pp. 262-286.

Țurcanu Mihai, „Atitudinea SUA față de problema Basarabiei la ultima etapă a Primului Război Mondial și în timpul Conferinței de Pace de la Paris (1917-1920)”, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Nr. 3-4/2019, pp. 75-85.

Vălenaș Liviu, *În culisele negocierilor cu Uniunea Sovietică, 1934-1947. Convorbiri cu Alexandru Danielopol*, București, Editura Vreamea, 2001.